

УДК 581.9 (477.43)

М.І. Козак, І.В. Федорчук

РОСЛИННІСТЬ І ФЛОРИСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ГІДРОЛОГІЧНОГО ЗАКАЗНИКА «СЕРЕТСЬКИЙ» (ТЕРНОПІЛЬСЬКА ОБЛАСТЬ)

*Висвітлюються поточні результати виконання дворічної держтеми «Розробка методики сталого використання та збереження біорізноманіття водойм і боліт Поділля», у яких характеризується один із гідрологічних заказників державного значення «Серетський» (Тернопільська область, Західне Поділля). Приводиться його геоботанічне, фізико-географічне та адміністративне розташування, площа та історія створення. Описується рослинність та флористичні особливості даного водно-болотного угіддя. Стаття містить інформацію про вищу водну, повітряно-водну, лісову, чагарникову флору та рослинність заказника. Детально приводиться розподіл видів по території заказника вказуються особливості їх асоціативності в залежності від розміщення. На еколого-ценотичному профілі рослинності гідрологічного заказника показано ступінь заростання водно-болотного угіддя, з використанням аналізу ґрунтів та вказані основні домінуючі асоціації. Виявлено низку видів із видання «Червоної Книги України» та списку рідкісних макрофітів. Серед них – *Nymphaea candida* J. Presl et C. Presl, *Nymphaea alba* L., *Nuphar lutea* (L.) Sm., *Nymphoides peltata* (S.G. Gmel.) O.Kuntze. Останній вид уперше був виявлений на території Західного Поділля, вказано їх місце зростання та встановлено стан популяцій. Також висвітлені основні фактори впливу на вищу водну та повітряно-водну флору. Вказана залежність вищої водної флори та рослинності від геоморфологічних умов території.*

Ключові слова: водно-болотне угіддя, р. Серет, рослинність, флора

Постановка проблеми, аналіз останніх публікацій. Територія Західного Поділля відзначається своєрідною гідромережею, яка знаходиться в зоні високої концентрації населених пунктів. Меліоративні роботи, виконані в 70-80 роках ХХ сторіччя, призвели до пониження рівня ґрунтових вод, як наслідок до деградації водно-болотних угідь, зокрема посилюється замулення руслових ділянок річок Серет, Стрипа. Внаслідок інтенсивного антропогенного навантаження: зростання промислового та побутового забруднення, меліоративних робіт, розорювання, випасання, сінокосіння, збільшення сільськогосподарських земель, має місце деградація та повне знищення водно-болотних масивів.

Гідрологічний заказник «Серетський» було засновано Постановою Ради Міністрів УРСР від 25.02.1980 р. № 132 із змінами, затвердженими постановою Ради Міністрів УРСР від 12.12.1983 р. № 495. Постановою Кабінету Міністрів України від 12.10.1992р. № 584 заказник затверджений, як об'єкт природо-заповідного фонду загальнодержавного значення на території Західного Поділля (Козівський, Теробовлянський райони Тернопільської області). Площа водно-болотного масиву (ВБУ) — 1192.0 га [10].

За геоботанічним районуванням України [1], основна частина території ВБУ займає Тернопільський геоботанічний район Тернопільського (Західноподільського) геоботанічного округу Подільсько-Середньопридніпровської геоботанічної підпровінції Східноєвропейської геоботанічної лісостепової провінції дубових лісів Європейсько – Сибірської геоботанічної лісостепової області.

Метою нашої роботи є встановлення особливостей флористичного та фітоценотичного різноманіття заказника.

Методика

Робота виконувалася нами протягом 2012-2014 рр. на території Західного Поділля в межах державної теми «Розробка методики сталого використання та збереження біорізноманіття водойм і боліт Поділля» №0113U000487. В основу роботи покладені матеріали польових досліджень флори та геоботанічні описи рослинності р. Серет.

Дослідження проводилися детально – маршрутним та напівстаціонарним методами. При вивченні повітряно-водної флори використовувався морфолого-еколого-географічний метод та структурно порівняльного аналізу видового складу. Збір гербарних зразків рідкісних та цінних видів проводився рівномірно по всій території. Упорядкування матеріалів польових геоботанічних досліджень проводили з використанням програми FICEN 2 (пакет програм FICEN) [2,6]. Використовувався метод еколого-ценотичного профілювання рослинності [8-9,11]. Дослідження проводилися на ділянках різної площі від 20 до 200 м² із використанням методологічних принципів еколого-флористичної геоботанічної школи.

Результати та їх обговорення.

Вивченість рослинного світу територій, занесених до Рамсарського списку (та перспективних для занесення до нього), здебільшого незначна, крім тих, які є природно-заповідним об'єктами. Нерідко на територіях ВБУ більшою мірою досліджена фауна, особливо орнітофауна та іхтіофауна. Стосовно ВБУ «Серетський» зауважимо: ботанічних даних щодо його території небагато. Більшість даних застарілі [10], або даних, які стосуються всієї території Західного Поділля[3-5].

Найбільшу площу на обстеженій території займають угруповання гідрофільних типів рослинності — водного та повітряно-водного, які в заплавах Серета формують своєрідний комплекс із болотною та лучною рослинністю. В процесі заростання русел і руслових водойм переважають *Glyceria maxima* (C. Hartm.) Holub, *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud., *Scirpus lacustris* L., види роду *Carex* L. - *C. acuta* L., *C. acutiformis* Ehrh. При заростанні водойм території ВБУ «Серетський» флора має переважно бореальний характер. Серед видів, які зосереджені у руслах і затоках утворюють великі популяції слід назвати *Mentha aquatica* L., *Caltha palustris* L., *Nymphaea candida* J. Presl et C. Presl, *Nymphaea alba* L., *Nuphar lutea* (L.) Sm. *Nymphoides peltata* (S.G. Gmel.) O.Kuntze.

Найбільші популяції *Nymphoides peltata* та *Nymphaea candida* виявлені у північній частині заказника, що викликано глибиною водойми та швидкістю течії.

На менших глибинах та при береговій лінії домінують представники повітряно-водної флори *Typha angustifolia* L., *Glyceria maxima* (C. Hartm.) Holub, *Phragmites australis* (Cav.) Trin. ex Steud., *Scirpus lacustris* L. тощо. Досить часто угруповання є двотрьо ярусевими надводний ярус утворюють вільно плаваючі види *Spirodela polyrrhiza* (L.), *Lemna minor* L., *L. gibba* L. Підводний представники роду *Potamogeton* — найчастіше *P. lucens* L., *P. crispus* L. (рис. 1.)

Найпоширенішими на акваторії ВБУ є угруповання *Myriophyllo-Nupharetum* W. Koch 1926, *Nymphaeetum albo-luteae* Novinski 1930, *Nymphoidetum peltatae* (All. 1922) Müller et Cors 1960, *Potameto natantis-Nymphaeetum candidae* Hejny in Dykyjova et Květ 1978, *Phragmitetum communis* (Gams 1927) Schmale 1939, *Typhetum angustifoliae* Pignatti 1953, *Typho angustifoliae-Phragmitetum australis* Tx. et Preising 1942. Представники інших класів менш виражені та представлені здебільшого угрупованнями класу *Lemnetea* (*Lemno minoris-Spirodeletum polyrrhizae* W.Koch 1954 em Müller et Gors 1960, *Lemno-Hydrocharitetum morsus-ranae* Oberd. 1957).

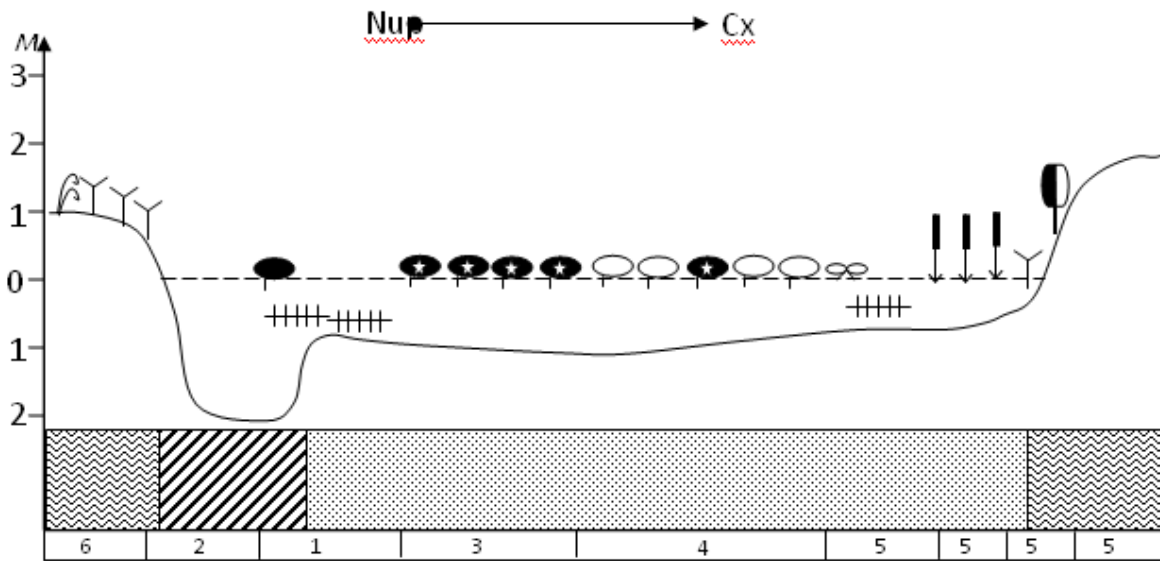

Рис. 1. Еколого-ценотичний профіль рослинності гідрологічного заказника «Серетський» (Тернопільської обл.)

Умовні позначення.

Види, що домінують:

	<i>Salix alba</i>		<i>Nymphaea alba</i>
	<i>Typha angustifolia</i>		<i>Nymphaea candida</i>
	<i>Lemna minor</i>		<i>Nuphar lutea</i>
	<i>Hydrocharis morsus-ranae</i>		<i>Nymphoides peltata</i>
	<i>Glyceria maxima</i>		<i>Myriophyllum spicatum</i>
			<i>Phalaroides arundinacea</i>

А: ґрунти:

	дерново-підзолисті		алювіальні дернові
	мулісті відклади		

Б: угруповання:

1. *Myriophylletum spicati*, 2. *Myriophyllo-Nupharetum*, 3. *Nymphoidetum peltatae*, 4. *Potametonatantis-Nymphaeetum candidae*, 5. *Phragmitetum communis*, 6. *Glycerietum maximae*

Провідну роль у формуванні рослинного покриву водойм р. Серет серед повітряно-водних відіграють угруповання з участі *Acorus calamus* L., *Glyceria maxima* (C. Hart.) Holmb., *Typha latifolia* L., *Carex acuta* L., *Phragmites australis* (Cav.) Trin. Ex Steud., *Typha angustifolia* L., *Carex acutiformis* L., *Scirpus sulvaticus* L., *Scirpus lagustris* L., *Sparganium erectum* L., *Bidens tripartita* L., *Epilobium palustre* L., серед водних *Nuphar lutea* (L.) Smith., *Nymphaea alba* L., *N. candida* J. ET C. PRESL., *Nymphoides peltata* (S.G. Gmel.) O.Kuntze, *Hydrocharis morsus-ranea* L., *Stratiotes alloides* L., *Ceratophyllum demersum* L., *Polygonum amphibium* L., *Potamogeton crispus* L., *P. pectinatus* L., *P. lucens* L., *P. natans* L., *Spirodela polyrrhyza* (L.) Schleid., *Lemna minor* L..

Серед лісової та чагарникової рослинності водно-болотного угіддя переважають ценози *Salix alba*, *Salix acutifolia*, *Salix triandra*, з домішками *Crataegus oxyacantha*, *Rosa canina* та *Prunus spinosa* площі їх незначні, що спричинено особливостями геоморфологічної структури цієї ділянки, а також її гідрологічною ситуацією.

На території ВБУ «Серетський» знайдено також низку видів із видання «Червоної Книги України» та списку рідкісних макрофітів. Серед них - *Nymphaea candida* J. Presl et C. Presl, *Nymphaea alba* L., *Nuphar lutea* (L.) Sm., *Nymphoides peltata* (S.G. Gmel.) O.Kuntze. Останній вид уперше був виявлений нами на території Західного Поділля [3-5].

Висновки

У біоморфологічному спектрі чисельно домінують види гідрогеломорфної (тенагофіти, плейстогелофіти) і геломорфної (гідрохтофіти, охтогідрофіти, евохтофіти) груп. Менш представлені види гідроморфної групи (еугідатофіти, аерогідатофіти, плейстофіти), що свідчить про переважання у регіоні екотопів із значним коливанням рівня води під час вегетації.

Із посиленням кумулятивної дії антропогенних факторів на екосистеми водойм, в тому числі і на ВБУ регіону очікується збільшення, зокрема у північній частині, площ угруповань *Phragmito-Magnocaricetea* і зменшення *Potametea*.

Література

1. Білик Г. І. Геоботанічне районування Української РСР / Г. І Білик, Є. М. Брадів // Укр. ботан. журн. – 1962 а. – 19, № 4. – С 23–32.
2. Катанская В. М. Высшая водная растительность континентальных водоёмов СССР / В. М. Катанская. – Л. : Наука, 1981. – 186 с.
3. Козак М. І. Нові місцезнаходження *Nymphoides peltata* (S.G.Gmel.) O. Kuntze (Menyanthaceae) на території України / М. І. Козак // Укр. ботан. журн., 2006. – № 1. – С. 31–37.
4. Козак М. І. Вища водна рослинність Західного Поділля (Порядок Lemnetales) / М. І. Козак // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Серія Біологія. – 2006. – № 3-4. – С. 11–18.
5. Козак М. І. Водно-болотні угіддя Західного Поділля : стан та особливості рослинного покриву / М. І. Козак // Актуальні проблеми ботаніки та екології. Вип. 9. Матеріали конференції молодих вчених ботаніків : Канів, 2004. – С. 108–110.
6. Косман Є. Г. Новий комп'ютерний метод обробки описів рослинних угруповань / Є. Г. Косман, І. П. Сіренко, В. А. Соломаха, Ю. Р. Шеляг-Сосонко // Укр. ботан. журн. – 1991. – 48. № 2. – С. 98–104.
7. Миркин Б. М. Закономерности развития растительности речных пойм / Б. М. Миркин – М. : Наука, 1974. – 174 с.
8. Миркин Б. М. Теоретические основы современной фитоценологии. – М. : Наука, 1985. – 136 с.
9. Миркин Б. М. Теоретические основы современной фитоценологии / Б. М. Миркин – М. : Наука, 1985. – 136 с.
10. Сивий М.Я. Природні умови та ресурси Тернопільщини /М.Я. Сивий, Л.П. Царик // – Тернопіль: ТзОВ «Терно-граф», 2011.– 512с.; іл..
11. Юнатов А. А. Типы и содержание геоботанических исследований. Выбор пробных площадей и заложение экологических профилей / А. А. Юнатов // Полевая геоботаника. – Т.3. – С. 9–36.

Аннотация. Козак М.И., Федорчук И.В. Растительность и флористические особенности гидрологического заказника «Серетский» (Тернопольская область). Освещаются текущие результаты выполнения двухлетней гостемы «Разработка методики устойчивого использования и сохранения биоразнообразия водоемов и болот Подолья», в которых характеризуется один из гидрологических заказников государственного значения «Серетский» (Тернопольская область, Западное Подолье). Приводится его геоботаническое, физико-географическое и административное расположение, площадь и история создания. Описывается растительность и флористические особенности данного водно-болотного угодья. Статья содержит информацию о высшей водной, воздушно-водной, лесной, кустарниковой флоре и растительности заказника. Подробно приводится распределение

видов по території заказника указываются особенности их ассоциативности в зависимости от размещения. На эколого-ценотической профиле растительности гидрологического заказника показана степень зарастания и основные доминанты водно-болотного угодья (с использованием анализа почв), указаны основные доминирующие ассоциации. Выявлен ряд видов из «Красной Книги Украины» и списка редких макрофитов. Среди них - *Nymphaea candida* J. Presl et C. Presl, *Nymphaea alba* L., *Nuphar lutea* (L.) Sm., *Nymphoides peltata* (S.G. Gmel.) O.Kuntze. Последний вид впервые был обнаружен на территории Западного Подолья. Указано их место произрастания и установлено состояние их популяций. Также освещены основные факторы влияния на высшую водную и воздушно - водную флору. Указанная зависимость высшей водной флоры и растительности от геоморфологических условий территории.

Ключевые слова: водно-болотное угодье, р. Серет, растительность, флора.

Summary. Kozak M.I., Fedorchuk I.V. Vegetation and floristic features of the hydrological reserve «Seretskiy» (Ternopil region). Highlights the current results of the two-year derzhzhtemy "Development of methods and sustainable use of biodiversity reservoirs and wetlands skirts". Which is characterized by one of the hydrological reserve of national importance " Seretskiy " (Ternopil region, Western skirts). Driven by its geo-botanical , physical, geographical and administrative location and history of the area . Describes vegetation and floristic features of the wetland . This article contains information about higher water air- water, forest , bush flora and vegetation of the reserve. Details driven distribution of species in the reserve specified features of associativity , depending on placement. In eco- profiles coenotic vegetation hydrological reserve shows the degree of overgrowth and shows the main dominant wetland , using analysis of soil and shows the main dominant association. Revealed a number of types of publishing the "Red Book of Ukraine ", and the list of rare macrophytes. Among them - *Nymphaea candida* J. Presl et C. Presl, *Nymphaea alba* L., *Nuphar lutea* (L.) Sm. *Nymphoides peltata* (S.G. Gmel.) O.Kuntze. The latter species was first discovered in the West skirts showing their location and growth condition set their populations. Also highlighted major impacts on higher water and air- water flora. The above dependence of higher aquatic vegetation from hemorfolohichnyh conditions of the territory.

Key words: wetland, Seret, vegetation, flora.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

Одержано редакцією 17.10.2014

Прийнято до публікації 07.12.2014